

دانشناری فرهنگ و تمدن گیلان

www.ketab.ir

تحلیل و بررسی

تاریخ نگاری محلی گیلان

زهرا حسن مصفا

سرشناسه : حُسن مصفا، زهرا، ۱۳۵۵.
 عنوان و پدیدآور : تحلیل و بررسی تاریخ نگاری محلی گیلان
 زهرا حُسن مصفا.
 مشخصات نشر : رشت: فرهنگ ایلیا، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری : ۱۶۰ ص.
 فروست : دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان / ۶۱.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۰-۳۷۲-۷.
 موضوع : گیلان — تاریخ.
 موضوع : گیلان — تاریخ — مطالعات تطبیقی.
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۳ ح ۵ / ۸۵ ی / ۲۰۴۹ DSR.
 رده‌بندی دیویی : ۹۵۵/۲۳.
 شماره کتاب‌خانه ملی: ۳۵۳۴۱۵۵.

دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان - ۶۱

تحلیل و بررسی تاریخ‌نگاری محلی گیلان
زهرا حسن مصفا

سرپرست مجموعه: فرامرز طالبی
ویراستار: هادی میرزائزاد موحد

آماده‌سازی و نسخه‌پردازی: کارگاه نشر فرهنگ‌ایلیا
چاپ نخست: ۱۳۹۳ شمارگان: ۲۱۰۰ نسخه شماره نشر: ۴۴۸

استفاده‌ی پژوهشی از این اثر یا ذکر مأخذ آزاد است.
هرگونه استفاده‌ی تجاری از این اثر، به هر شکل، بدون اجازه‌ی کتبی ناشر، ممنوع است.
نشانی: رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان دکتر بهشتی (خ صفایی)، خ حاتم، شماره‌ی ۴۹.
تلفن: ۳۲۴۴۷۳۳ - ۳۲۴۴۷۳۲ ۰۱۳۱ دورنگار: ۳۲۲۱۸۲۸
پست الکترونیکی: E.mail: nashreilia@yahoo.com
سایت‌های اطلاع‌رسانی: www.nashreilia.ir و www.artguilan.ir

یادداشت شورای پژوهشی دانشنامه

ایران زمین، پهنه‌ی گسترده‌ای است با اقلیم‌ها، فرهنگ‌ها و خرده‌فرهنگ‌های گوناگون. شناخت و معرفی این اقلیم‌ها، نقشی بسزا در شکل‌گیری فرهنگ ملی دارد.

دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان بر آن است تا با معرفی ویژگی‌های فرهنگی و طبیعی این بخش از سرزمین ایران، گامی کوچک در شناخت فرهنگ بومی و ملی بردارد.

این مجموعه با همراهی و همدلی گروهی از پژوهشگران فرهیخته و با همت حوزه‌ی هنری گیلان و دوستان‌مان در انتشارات فرهنگ‌ایل‌یا به سرانجام رسیده است. تلاش همه‌ی آنان را ارج می‌نهیم.

فرامرز طالبی مسعودپورهادی

هادی میرزافزاد موحد

یادداشت حوزه‌ی هنری گیلان

گیلان بی‌هیچ گزافه و گمان، یکی از کهن‌سال‌ترین زیستگاه‌ها و خاستگاه‌های فرزندان ایران زمین است. این سرزمین سحرانگیز و خرم چون رشک بهشت، فراخنای تاریخ ایران و فرازگاه تاریخ تشیع ایران است. گیلان از دیرین روزگاران، پناهگاه گریزندگان از ستم خلفا بوده و چه بسیار از دین‌داران و پناه‌آورانی که در این دیار بالیدند و بایاری مردمان آن، حکام جور و ستم را از تخت فروکشیدند.

این دیار همان دیاری است که علویان را از تیغ ستم خلفای اموی و عباسی پاس داشت، همان دیاری است که بیگانگان یونانی، عرب و ترک هرگز نتوانستند بر آن دست یازند و از آن باج ستانند.

ولی امروز از گیلانِ بزرگ چه مانده است جز نشانه‌هایی در دل کتاب‌های تاریخ و بناهایی که رو به ویرانی‌اند و یادها و آوایی در باورها و آیین‌ها و آوایی که بر زبان مردان و زنان این دیار به زیبایی نشسته‌اند و بر شیوه‌های زیست مردم این سامان دلالت دارند.

برای شناخت آنچه از این میراث بزرگ مانده است، باید گام‌های استوار برداشت و دست‌آورد پژوهش‌ها و تحقیقات اندیشمندان را گرد آورد و به نسل جوان و نسلی که فردای این دیار از آن اوست، سپرد.

شناخت و بازکاوی این زوایای آشکار و پنهان از سال‌ها پیش اساسی‌ترین دغدغه‌ی فکری و فرهنگی ما بود و امروز دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان گامی کوچک ولی محکم در راستای رسیدن به این هدف است.

این مجموعه حاصل تحقیقات و پژوهش‌های جمعی از گیلان‌شناسان زنده است. پُربی‌راه نیست که برنامه‌ریزان بتوانند از نتایج این مطالعات و پژوهش‌ها در روند توسعه‌ی فرهنگی، اجتماعی و حتی اقتصادی برای ترسیم چشم‌انداز آینده‌ی استان سود ببرند.

بر خود فرض می‌دانم از تمامی کوشندگان این کار سترگ، به ویژه محققان و پژوهندگان، ناشرگرامی و شورای محترم پژوهشی دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان تقدیر نمایم و سپاس‌گزارِ همه‌ی دوستانی باشم که مشوق ما برای ادامه‌ی این راه هستند.

غلام‌رضا قاسمی

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۵	فصل اول: کلیات و مقدمات
۱۵	تاریخ‌نگاری محلی
۱۷	روش تاریخ‌نگاری
۱۹	بینش تاریخ‌نگاری
۲۰	بازتاب جغرافیای گیلان در تاریخ‌نگاری محلی
۲۳	فصل دوم: تاریخ گیلان و دیلمستان
۲۳	زندگی و روزگار سیدظهیرالدین مرعشی
۲۷	اوضاع فرهنگی گیلان در روزگار مرعشی
۲۷	تأثیر تحولات سیاسی ایران بر حکومت کیاپیان
۳۱	ساختار تاریخ گیلان و دیلمستان
۳۴	اهمیت تاریخ گیلان و دیلمستان
۳۶	روش تاریخ‌نگاری مرعشی
۳۷	شیوه‌ی تدوین و نگارش تاریخ گیلان و دیلمستان
۴۲	تأثیرپذیری مورخ از مآخذ تاریخی
۴۲	بینش مرعشی در تاریخ‌نگاری
۴۳	بینش تاریخی
۴۵	رویکرد سیاسی
۴۵	قهرمان‌گرایی
۴۶	بازتاب اوضاع سیاسی عصر در تاریخ گیلان و دیلمستان
۵۴	رویکرد مذهبی
۵۹	رویکرد اجتماعی

۶۳	فصل سوم: تاریخ خانی
۶۳	زندگی و روزگار علی بن شمس‌الدین لاهیجی
۶۴	اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران در روزگار لاهیجی
۶۵	اوضاع سیاسی - اجتماعی گیلان در روزگار لاهیجی
۶۸	ساختار تاریخ خانی
۷۱	اهمیت تاریخ خانی
۷۱	روش تاریخ‌نگاری لاهیجی
۷۲	شیوه‌ی تدوین و نگارش تاریخ خانی
۷۳	تاثیرپذیری لاهیجی از مآخذ تاریخی
۷۵	بینش لاهیجی در تاریخ‌نگاری
۷۵	بینش تاریخی
۷۶	رویکرد سیاسی
۷۷	اندیشه‌ی ایران‌شهری
۷۹	قهرمان‌گرایی
۸۱	بازتاب اوضاع سیاسی عصر در تاریخ خانی
۸۳	رویکرد مذهبی
۸۵	رویکرد اجتماعی

۸۹	فصل چهارم: تاریخ گیلان
۸۹	زندگی و روزگار عبدالفتاح فومنی
۹۰	اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران در روزگار فومنی
۹۲	اوضاع سیاسی - اجتماعی گیلان در روزگار فومنی
۹۸	ساختار تاریخ گیلان
۱۰۲	اهمیت تاریخ گیلان
۱۰۳	روش تاریخ‌نگاری فومنی
۱۰۴	شیوه‌ی تدوین و نگارش تاریخ گیلان
۱۰۶	تاثیرپذیری فومنی از مآخذ تاریخی

۱۰۷	بینش فومنی در تاریخ‌نگاری
۱۰۸	رویکرد سیاسی
۱۰۸	بازتاب اوضاع سیاسی عصر در تاریخ گیلان
۱۱۷	رویکرد مذهبی
۱۱۸	رویکرد اجتماعی

فصل پنجم: تطبیق تاریخ‌نگاری متون محلی گیلان با تکیه بر روش و بینش ۱۲۳

۱۲۳	تطبیق روش با رویکرد محتوایی
۱۲۵	تطبیق روش با رویکرد شکلی و ظاهری
۱۲۶	تطبیق تاریخ‌نگاری با تکیه بر بینش مورخان تاریخ‌نگری
۱۲۸	تطبیق رویکرد سیاسی
۱۲۹	بازتاب اندیشه‌های سیاسی
۱۳۱	بینش قهرمان‌گرایانه در جریان‌های تاریخی
۱۳۳	تطبیق رویکرد مذهبی
۱۳۷	تقدیرگرایی
۱۴۰	تطبیق رویکرد اجتماعی
۱۴۱	اهمیت مردم و جامعه در نظر مورخان
۱۴۴	بازتاب ساختار اجتماعی گیلان در آثار مورخان
۱۴۵	بازتاب آداب و رسوم رایج در گیلان در تاریخ‌های محلی

پایان سخن ۱۴۷

کتاب‌نامه ۱۵۱

نمایه ۱۵۵

چکیده انگلیسی ۱۶۱

سپاس خدای را که هر چه دارم از اوست
تقدیم به روح پاک مادرم
و به همسر مهربانم.

پیشگفتار

منطقه‌ی گیلان از جهت دارا بودن منابع تاریخ محلی غنی به نظر می‌رسد، با این همه این منابع چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند. تحقیق و بررسی در تاریخ‌نگاری منابع تاریخ محلی و محتوای این منابع، علاوه بر آشنایی بیشتر با تاریخ سرزمین گیلان، به روشن شدن گوشه‌هایی تاریک از تاریخ سرزمین ایران نیز کمک می‌کند. در پژوهش حاضر سعی بر آن است تا علاوه بر معرفی این منابع و اهمیت آن‌ها، با مقایسه و تطبیق منابع تاریخ محلی گیلان، از منظر تاریخ‌نگاری، تأثیر رویکردهای سیاسی و مذهبی و اجتماعی مورخان در تاریخ‌نگاری و سیر تاریخ‌نگاری محلی در اندیشه‌ی مورخان مورد نظر، مورد بررسی قرار گیرد.

ساختار این پژوهش بر یک مقدمه و پنج فصل تنظیم و تدوین شده است. در فصل اول، کلیاتی چون مفهوم تاریخ‌نگاری محلی و شاخصه‌های آن در متون تاریخ محلی گیلان و نیز تأثیر موقعیت جغرافیایی سرزمین گیلان بر تاریخ‌نگاری منابع محلی مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم تا چهارم به معرفی تاریخ‌های محلی گیلان مربوط به سده‌های نهم تا یازدهم ه. ق می‌پردازد که به ترتیب عبارتند از: تاریخ گیلان و دیلمستان تألیف سیدظهرالدین مرعشی، تاریخ خانی تألیف علی بن شمس‌الدین بن حاجی حسین لاهیجی و تاریخ گیلان، تألیف ملا عبدالفتاح فومنی. سپس تاریخ‌نگاری آن‌ها با تکیه بر روش و پیشی که بر تاریخ‌نگاری کتاب‌ها حاکم است و میزان و چگونگی تأثیر گرایش‌های سیاسی، مذهبی و اجتماعی مورخ در تاریخ‌نگاری مورد ارزیابی قرار گرفته است.

اقتدار خاندان‌های محلی گیلان به‌ویژه آل‌کیا در سده‌های نهم و دهم، تأثیر بسزایی بر بینش مورخان در تاریخ گیلان و دیلمستان و تاریخ خانی داشته است. گرایش‌های سیاسی این دو مورخ بیش از رویکردهای مذهبی و اجتماعی آن‌ها نمود یافته و آثارشان صورت تاریخ‌های دودمانی به خود گرفته‌اند. در تاریخ گیلان گرایش‌های سیاسی فومنی از بین نرفته است اما این رویکرد به موازات رویکردی اجتماعی وی در جریان بوده و صورت عقلانی‌تری به تاریخ گیلان داده است. فصل پنجم که مهم‌ترین فصل پژوهش حاضر است، تاریخ‌نگاری این مورخان را بررسی و با رویکردی تطبیقی ارزیابی کرده است و از گذر این ارزیابی، سیر اندیشه‌ی تاریخ‌نگاری محلی این سرزمین و فراز و فرودهای آن را نمایانده است. در تدوین این اثر از راهنمایی‌ها و همکاری‌های عزیزانی استفاده شد که بر خود لازم می‌دانم که ضمن سپاس از الطاف الهی، از تمامی آنان به‌ویژه استاد گرانقدرم سرکار خانم دکتر احمدی که با رهنمودهای خود، مشکلات راه را بر من هموار کردند، صمیمانه قدردانی کنم. از دکتر فرهانی منفرد و دکتر عباس پناهی، مدیر محترم پژوهشکده‌ی گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان، به پاس همیاری‌های بی‌دریغ‌شان و نیز همسرم که با بردباری خود، مشوق و پشتیبان من در انجام این پژوهش بودند، کمال تشکر را دارم. در پایان از آقای هادی میرزائزاد موحد، مدیر محترم نشر فرهنگ‌ایلیا و اعضای محترم شورای پژوهشی دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن گیلان، که زمینه‌ی انتشار اثر حاضر را فراهم نموده‌اند، صمیمانه سپاسگزارم. با همه‌ی سختی‌ها و مرارت‌هایی که از سر علاقه و اشتیاق انجام داده‌ام، خود را در آغاز راه می‌دانم و با وجود تلاش‌های نگارنده برای تدوین اثری درخور، یقیناً آن را عاری از کاستی نمی‌دانم. امیدوارم که صاحب‌نظران، از ایراد نظر دریغ نوزند و مرا را در رفع نکات ضعف در چاپ‌های بعدی، یاری دهند.

زهرآ حسن مصفا